

„*Illa imperatrix greca*“ – Theofano a Adalbertus: K česko-byzantským vztahům na přelomu 1. a 2. tisícletí

Lubomíra Havlíková (Praha)

Zamýšlime-li se nad česko-byzantskými styky na přelomu 10. a 11. století, je třeba si nejprve v kostce načrtout, jaká byla politická realita a geopolitická situace v tehdejší Evropě. Šlo o historické období, kdy proti sobě stály mocensko-politické zájmy dvou světovládných imperií, dvou říší, a to na Východě Byzance a na Západě říše Otonů, pokračovatelky franské říše pod hegemonií saské dynastie (*imperium Francorum*, častěji *imperium Teutonicum*). Mezi jejich vlastními, „domovskými“ teritorií se nacházel zájmový prostor, který se vytvořil po rozpadu mohutné multietnické, nadnárodní říše – Velké Moravy zhruba po roce 907, po bitvě u Bratislavы (*Brezalauspurc*), v níž Maďaři porazili vojsko bavorského vévody Luitpolda. Zatímco na vlastní Moravě, jádru velkomoravské říše, nastala „dark ages“,¹ na území bývalé velkomoravské říše se jako političtí, církevní a ekonomičtí dědicové Velké Moravy formovaly na přelomu dvou staletí nové středoevropské státy, a to stát Čechů vedený dynastií Přemyslovců, stát Poláků vedený dynastií Piastovců a stát Maďarů-Uhrů vedený dynastií Arpádovců. Všechny tři nové státní útvary navazovaly na politické, ekonomické a církevně-kulturní tradice Velké Moravy² v duchu myšlenky *translatio regni/imperii*. Po vzoru krále Svatopluka a arcibiskupa Metoděje, kteří svěřili svou zemi, tj. (Velkou) Moravu, do správy, pod supremacii a k patrimoniu sv. Petra v Římě výměnou za královský titul a samostatné arcibiskupství, jak dokládá bula *Industriae tuae*³ papeže Jana VIII. z roku 880,

1 Od té doby byli Moravané (*Maraheni, Marahensi, Merehani, Marhari, Maravi* etc.), obývající vlastní zemi Moravu (*Mráwa.t, Marava, Murava, Marawa, Marauia, Maraha, Maroara lond, terra Marauorum, terra Marahensium, regnum Marauorum, regnum Marahuorum, regnum Margorum, regnum Marahensium, regnum Rastizi, regnum Zuentibaldi*, etc.), v neustálém „diaspoře“. Od přelomu 10.-11. století neměli vlastní stát a stali se cizinci ve své vlastní zemi; někteří volili cestu do „české“, „polské“ nebo „uherské“ (později „slovenské“) emigrace, jiní ještě dále (J. A. Komenský, Moravian Brothers), a to jak ve středověku, tak i v novověkých dějinách Moravy.

2 Viz základní práce např. HAVLÍK, L. E.: *Slovanské státní útvary raného středověku. Politické postavení, společenská a vládní organizace státních útvarek ve východní, střední a jihozápadní Evropě od 8. do 11. století*. Praha 1987; TŘEŠTÍK, D.: *Vznik Velké Moravy. Čechové a střední Evropa v letech 791-871*. Praha 2001 a další.

3 Viz např. HAVLÍK, L. E.: *The Roman Privilege „Industriae tuae“ for Moravia 880*. Cyrillomethodianum, 7, 1983, 23–37; idem, *Universum Christianum Romanum im Frühmittelalter*, in: *Velká Morava mezi Východem a Západem* (= Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, 17). Brno 2001, 169–184.

se také Čechy, Polsko a Uhry snažily získat pro svého panovníka královský titul a pro svou zemi samostatné biskupství nebo arcibiskupství. Stejné pokusy rovněž učinili na jihu Evropy např. chorvatští panovníci Zdeslav a Branimír či král Tomislav nebo bulharský vládce Boris-Michael, který se nakonec přiklonil k Byzanci, ke konstantinopolskému patriarchátu.⁴ Zatímco Polsko a Uhry, podobně jako předtím Svatoplukova Morava, získaly samostatné biskupství/arcibiskupství a královský titul z Říma, čímž dosáhly svého svébytného postavení ve společenství evropských států výměnou za své podřízení se sv. Petrovi, tj. v podstatě římskému papežství, Čechám se to v této době nepodařilo a toto trauma „vyčlenění z Evropy“ na přelomu dvou tisíciletí si nesou dodnes.

Co bylo příčinou toho, že Čechy, formující se český stát Přemyslovců zůstal poněkud stranou a nepodílel se na přelomu 10. a 11. století na formování a vzniku střední Evropy (Mitteleuropa).⁵ D. Třeštík se domnívá, že určitý podíl na nezdarech mohl mít biskup sv. Vojtěch (Adalbert, Adalbertus), který sice zpočátku usiloval podobně jako Polsko a Uhry po Metodějově vzoru o samostatné arcibiskupství, ale vše se nakonec z nepříliš jasných důvodů zvrhlo a Čechy zůstaly stranou.⁶

Zatímco na Východě, v byzantské říši a jejím satelitním světě, tj. v Obolenského byzantském „commonwealthu“,⁷ existoval systém podřízenosti a různé hierarchické závislosti panovníků na byzantském císaři, Dölgrova tzv. „Familie der Könige“,⁸ na Západě se na přelomu dvou tisíciletí začal podobný, pevně strukturovaný hierarchický systém teprve vytvářet. O jeho utvoření a zavedení do praktického politického života usiloval svými aktivitami kolem roku 1000 rovněž římský císař Ota III., který chtěl nově vzniklé státy na své východní hranici začlenit do obnovovaného římského impéria – otomsko-sálské říše pod hegemonií saské dynastie Otonů.⁹ Tento proces *renovatio imperii Romanorum* začal již jeho děd, Ota I. Veliký (936-973), syn Jindřicha I. Ptáčníka (919-936).¹⁰ Mnohé napovídá kongres v Quedlinburku,

4 HAVLÍK, L. E.: *Universum Christianum Romanum im Frühmittelalter*, 169–184.

5 Viz *Europas Mitte um 1000*. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie, 3 Bände. Hrsgb. von A. WIECZOREK und H.-M. HINZ. Stuttgart 2000; *Europas Mitte um 1000*. Katalog. Hrsgb. von A. WIECZOREK und H.-M. HINZ. Stuttgart 2000; *Europas Mitte um 1000. Střed Evropy okolo 1000*. Příručka a katalog k výstavě (27. výstava Rady Evropy). Hrsgb. von A. WIECZOREK und H.-M. HINZ. Praha 2002.

6 TŘEŠTÍK, D.: *Biskup Vojtěch a vznik střední Evropy*. Dějiny a současnost, 19/3, 1997, 5–12; idem, *Sv. Vojtěch a formování střední Evropy*, in: TŘEŠTÍK, D. – ŽEMLIČKA, J. (ed.): *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa*. Mezinárodní sympozium uspořádané Českou křesťanskou akademií a Historickým ústavem AV ČR 19-20. listopadu 1997 v Praze. Praha 1998, 81–108; idem, *Dědictví Velké Moravy*, in: idem: *Zápisník a jiné texty k dějinám*. Praha 2008, 148–149.

7 D. OBOLENSKY, *The Byzantine commonwealth. Eastern Europe, 500–1453*. London 1971, 2000².

8 DÖLGER, F.: *Die „Familie der Könige“ im Mittelalter*. Historisches Jahrbuch, 60, 1940, 397–420 (= idem, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*. Ausgewählte Vorträge und Aufsätze. Darmstadt 1964, 1976²). Viz také LEYSER, K.: *The tenth century in Byzantine-western relationship*, in: BEKER, D.: *Relations between East and West in the Middle Ages*. Edinburgh 1973, 29–63; SHEPARD, J.: *Aspects of Byzantine attitudes and policy towards the West in the tenth and eleventh centuries*. Byzantinische Forschungen, 13, 1988, 67–118.

9 CORBERT, P.: *Les saints ottoniens. Sainteté dynastique, sainteté royale et sainteté féminine autour de l'an mil*. Sigmaringen 1986; BEUMANN, H.: *Die Ottonen*. Stuttgart 1987, 1994³; ALTHOFF, G.: *Die Ottonen. Königsherrschaft ohne Staat*. Stuttgart 2000; KELLER, H.: *Die Ottonen*. München 2001 (česky: *Otoni. Jindřich I. Ptáčník, Ota I., II., III., Jindřich II.* (= Velké postavy světových dějin, sv. 2). Praha 2004); KÖLZER, T.: *Das Königtum Minderjähriger im Fränkisch deutschen Mittelalter*. Historische Zeitschrift, 251, 1990, 291–323; JANTZEN, H.: *Ottoneische Kunst*. Berlin 1990²; BOSHOFF, E.: *Königtum und Königsherrschaft im 10. und 11. Jahrhundert*. München 2010³.

10 SCHRAMM, P. E.: *Kaiser, Rom und Renovatio. Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit*. Darmstadt 1962; idem, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte von dritten bis zum sechzehnten Jh.*, I-III. Stuttgart 1956;

který Ota I. uspořádal na velikonoce v roce 973 a na němž se sešli zástupci střední, východní a severní Evropy: za Čechy Boleslav II., za Polsko Boleslav Chrabrý, vyslanci Říma, Rusů, Bulharů, Dánů, Byzance a v té době ještě pohanských Maďarů. Výsledkem rokování na „nejvyšší úrovni“ bylo zřízení biskupství v Praze v roce 973 a christianizace Uher.

V roce 967 obdržel jeho syn Ota II. (955/973-983), pocházející z manželství s hornoburgundskou princeznou Adleitou (Adelheida, Adéla, 931-999),¹¹ za přítomnosti obou rodičů císařskou korunu a stal se spolucísařem svého otce. Z Ravenny, kdysi byzantské enklávy – centra exarchátu v Itálii, bylo posláno do daleké Konstantinopole, nového či druhého Říma (*he Nea, deutera Rhome*), poselstvo, žádající byzantskou nevěstu pro mladého římského císaře. Jeho přítomnost měla demonstrovat rovnoprávnost západní a východní (byzantské) římské říše a obdobné postavení obou jejích panovníků, císařů.¹² Když poselstvo, vedené vyslancem Oty I. Liutprandem z Cremony,¹³ dorazilo v roce 968 do byzantské metropole, panující císař Nikeforos II. Fokas (963-969) chtěl vyměnit mladou byzantskou princeznu za postoupení Ravenny a Říma byzantské říši. Převrat v Byzanci však smetl Nikefora Foku z trůnu a nové poselstvo vedené v roce 971 kolínským arcibiskupem Gerem záhy přivezlo Otovi II. z Konstantinopole nevěstu,¹⁴ která měla stvrdit mír, uzavřený mezi římským císařem Otou I. a byzantským císařem Ioannem I. Tzimiskem (969-976). Jako sedmnáctiletý byl Ota II. oženěn s krásnou byzantskou aristokratkou Theofano (Theophania, 958-15. června 991),¹⁵ o které se původně myslelo, že je dcerou byzantského císaře, a proto byla nazývána princeznou zrozenou v purpuru. Nakonec se však ukázalo, že nebyla *porfyrogennetou*, ale že šlo o císařovu vlastní neteř (*neptis, anepsia*), dceru jeho švagra Konstantina Sklera a jeho ženy Sofie Fokainy.¹⁶ Manželství mezi Otou II. a Theofano

ALTHOFF, G. – KELLER, H.: *Heinrich I. und Otto der Große. Neubeginn auf karolingischen Erbe*. Göttingen 1985, 1994²; *Otto der Große, Magdeburg und Europa I-II*. Hrsgb. von M. PUHLE. Mainz 2001.

11 WEINFURTER, S.: *Kaiserin Adelheid und das ottonische Kaisertum*. Frühmittelalterlichen Studien, 33, 1999, 1–19; GOLINELLI, P.: *Adelaide, regina santa d'Europa* (= Donne d'Oriente e d'Occidente). Milano 2000.

12 K demonstraci moci a byzantským vlivům na Západě v kulturní oblasti viz např. NASH, P.: *Demonstrations of Imperium: Byzantine Influences in the Late Eighth and Tenth Centuries in the West*, in: NATHAN, G. – GARLAND, L. (Ed.): *Basileia: Essays on Imperium and Culture in Honour of E. M. and M. J. Jeffreys*. (= *Byzantina Australiensia* 17). Brisbane 2011, 159–172.

13 *Liutprand de Cremona, Antapodosis. Relatio de Legatione Constantinopolitana*, in: *Monumenta Germaniae historica* (dále MGH), Scriptorum, tomus 3. Ed. G. H. Pertz. Hannovera 1839; BECKER, J.: *Die Werke Liudprands von Cremona*. Hannover – Leipzig 1915³; *Ambassade à Constantinople (968)*, in: POGNON, E.: *L'an mille. Oeuvres de Liutprand, Raoul Glaber, Adémar de Chabannes, Adalberon, Helgaud*. Paris 1947³; *The Work of Liutprand of Cremona*. Trans. F. A. Wright. London 1930; KODER, J. – WEBER, Th.: *Liutprand von Cremona in Konstantinopel. Untersuchungen zum giechischen Sprachschatz und zu realkundlichen Aussagen in seinen Werken* (= *Byzantina Vindobonensis* 13). Wien 1980.

14 Původně měl podle žádosti, kterou vezlo do Konstantinopole Liutprandovo poselství, dostat byzantskou princeznu, *porfyrogennetu*, za manželku Ota I.

15 O Theofano viz UHLIRZ, M.: *Studien über Theophano*. Deutsches Archiv zur Erforschung des Mittelalters, 6, 1943, 442–474; 9, 1951, 122–135; 13, 1957, 369–393; *Kaiserin Theophanu: Begegnungen des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends. Gedenkschrift des Kölner Schnütgen-Museums zum 1000. Todesjahr der Kaiserin, I-II*. Hrsgb. von A. von EUW – P. SCHREINER. Köln 1991; *Vor der Jahr 1000. Abendländische Buchkunst zur Zeit der Kaiserin Theophanu*. Eine Ausstellung des Schnütgen-Museum. Köln 1991; *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu*. Akten des Internationalen Colloquiums veranstaltet vom Schnütgen-Museum, Köln 13.-15. Juni 1991. Hrsgb. von A. von EUW – P. SCHREINER. Köln 1993; *The empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millennium*. Papers presented at a symposium held at the Castle of Herten in the Netherlands in May 1991. Ed. A. DAVIDS. Cambridge 1995; GRÉGOIRE, R.: *Theofano. Una bizantina sul trono del sacro romano impero (958-991)*. Milano 2000; GOLINELLI, P.: *Adelaide, regina santa d'Europa*, 133sq.

16 K původu Theofano viz DÖLGER, F.: *Wer war Theophano?* Historisches Jahrbuch, 62/9, 1949, 646–658;

bylo uzavřeno 14. dubna 972 v Římě, jak dokládá slavnostní svatební listina, podle níž byla manželka vyzvednuta do postavení *consors* (instituce *consortium imperii*¹⁷). Dynastický sňatek byl stvrzen korunovací Theofano na římskou císařovnu,¹⁸ která se pak na formálních dokumentech, listinách Oty II., podepisovala jako *consors imperii* a *regnorum* nebo *coimperatrix*.¹⁹ Po sňatku byl mezi oběma říšemi, byzantskou a římskou (otonskou) a mezi jejich panovníky nastolen přátelský, „bratrský“ vztah, označovaný v imperiální panovnické hierarchii jako *confraternitas*.²⁰ Sňatek tak přispěl k tomu, že byla zachována mocensko-politická rovnováha mezi byzantskými državami a otorským panstvím v Itálii. Po sňatku a korunovaci se otorská rodina vydala na cestu z Říma do Magdeburku.

Krásná a vzdělaná Theofano,²¹ velvyslankyně Byzance i nástroj byzantské diplomacie, jak bylo v tehdejší politice u žen běžné, se stala spojnicí nejen mezi dvěma dynastiemi, ale také mezi dvěma říšemi s rozdílnou historickou tradicí a dvěma rozdílnými kulturně-náboženskými okruhy.²² Na své nové působiště, na císařský dvůr v Německu, nepřijela byzantská šlechtična jistě sama, ale byla doprovázena suitou složenou z mnoha osob ženského i mužského pohlaví,

idem, *Nochmals: Wer war Theophano?* Byzantinische Zeitschrift, 43, 1950, 338–339; WOLF, G.: *Nochmals zur Frage: Wer war Theophano?* Byzantinische Zeitschrift, 81, 1988, 272–283; idem, *Wer war Theophano?*, in: *Kaiserin Theophanu* II, 385–396; ŠEVČENKO, I.: *Byzanz und der West*, in: *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu*, 15 a shrnující literatura v pozn. 28. Nejnovější viz GRÉGOIRE, R.: *Theofano. Una bizantina sul trono del sacro romano impero (958-991)*. Milano 2000; WOLF, G. G.: *Kaiserin Theophanu, Schriften*. Hannover 2012.

- 17 GEORGI, W.: *Ottonianum und Heiratsurkunde 962/972*, in: *Kaiserin Theophanu*, 135–139; NASH, P.: *Demonstrations of Imperium: Byzantine Influences in the Late Eighth and Tenth Centuries in the West*, 164.
- 18 GUSSONE, N.: *Trauung und Krönung. Zur Hochzeit der byzantinischen Prinzessin Theophanu mit Kaiser Otto II.*, in: *Kaiserin Theophanu* II, 161–173.
- 19 Listina z 29. dubna 974: *Coimperatrix augusta nec non imperii regnorumque consors*. Viz *Ottonis II diplomata*. Ed. ed. Th SICKEL, in: *MGH. Diplomata regum et imperatorum Germaniae* II/1. Hannoverae 1888, n.76, p. 92. Viz také RI II 3 n. 1019k, in: *MGH. Diplomata*. Hannoverae 1893, Oto II., Oto III. (Theophanu) 876 f., Nr. 2; *Regesta Imperii*, sv. II. Viz GRÉGOIRE, R.: *Theofano. Una bizantina sul trono del sacro romano impero (958-991)*. Milano 2000, 65; ERKENS, F.-R.: *Die Frau als Herrscherin in ottonisch-frühsalischer Zeit*, in: *Kaiserin Theophanu* II, 245–259; GOLINELLI, P.: *Adelaide, regina santa d'Europa*, 140.
- 20 DAVIDS, A.: *Marriage negotiations between Byzantium and West and the name of Theophano in Byzantium (eighth to tenth centuries)*, in: *The empress Theophano*, 103.
- 21 Viz *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*. Hrsg. von R. HOLTZMANN. MGH, Scriptores 6, Scriptores rerum Germanicarum, Nova Series 9, unveränd. Nachdr. der Ausg. Berlin 1935, München 1996, 143: IV, 10: *Hec, quamvis sexu fragilis, modeste tamen fiducie et, quod rarum in Grecia est; Theitmar Merseburský, Ottonian Germany. The Chronicon of Theitmar of Merseburg*. Transl. by D. A. WARNER (= Manchester Medieval Sources Series). Manchester 2001, IV, 10,158: „Although of the fragile sex, her modesty, conviction, and manner of life were outstanding, which is rare in Greece.“ ENGELS, O.: *Theophano, the western empress from the East*, in: *The empress Theophano*, 28–48; CIGGAAR, K. N.: *Theofano: an empress reconsidered*, in: *The empress Theophano*, 49–63; HERRIN, J.: *Theophano: considerations on the education of Byzantine princess*, in: *The empress Theophano*, 64–85.
- 22 K byzantské sňatkové politice viz WOLF, G.: *Die byzantinisch-abendländischen Heirats- und Verlobungspläne zwischen 750 und 1250*. Archiv für Diplomatik, 37, 1991, 15–32; TINNEFELD, F.: *Byzantinische auswärtige Heiratspolitik vom 9. zum 12. Jahrhundert. Kontinuität und Wandel der Prinzipien und der praktischen Ziele*. Byzantinoslavica, 54, 1993 21–28; DAVIDS, A.: *Marriage negotiations between Byzantium and West and the name of Theophano in Byzantium (eighth to tenth centuries)*, in: *The Empress Theophano*, 99–120. O úloze středověké ženy obecněji viz např. ENNENOVÁ, E.: *Ženy ve středověku*. Praha 2001; FÖSSEL, A.: *Die Königin im mittelalterlichen Reich. Herrschaftsausübung, Herrschaftsrechte, Handlungsspielräume*. Stuttgart 2000, 320–322; HARKSEN, S.: *Die Frau im Mittelalter*. Leipzig 1974; RÖSNER, W.: *Die höfische Frau im Hochmittelalter*, in: *Curiatitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur*. Hrsg. von J. FLECKENSTEIN. Göttingen 1990, 171–230; WINTER, J. M. van: *The education of the daughters of the nobility in the Ottonian Empire*, in: *The empress Theophano*, 86–98.

které jí měly zpříjemnit pobyt v novém, pro ni neznámém a pro Byzantinku „barbarském“ prostředí. Ve svém doprovodu si přivedla své řecké dvorní dámy a šlechtice, oblékající se *more Grecorum* a pocházející ze špiček byzantské aristokracie, kterým se patrně moc nechťelo opouštět pohodlný císařský dvůr v Konstantinopoli a odejít do daleké neznámé, pro ně „barbarské“ ciziny. V její císařské suitě byli také schopní úředníci (písáři, diplomaté, různí poradci včetně vojenských špehů) a řada umělců (malířů – *zoografi*, *kaligrafi*, sochařů, architektů, šperkařů, rytců) a vzdělanců (spisovatelů a básníků, historiografů, učitelů jazyka, literatury, historie, filozofů, církevních učenců a kněží). Někteří po čase odešli a vystřídali je další, někteří se vrátili domů, jiní putovali po Evropě a navštěvovali evropské panovnické dvory a církevní zařízení, zejména kláštery, kde šířili východní, byzantskou a snad i vzdálenější, orientální kulturu. V Theofanině doprovodu jistě nechyběly vedle jejích oblíbených dvorních dam ani její služebné: komorné, tkadleny, švadleny a vyšivačky, kadeřnice, lázeňské, měla patrně i svého domácího kuchaře a cukráře a další služebníky. Vedle Byzantinců se bezpochyby stali součástí jejího dvora také lidé pocházející z domácího, německého prostředí. Je otázkou, jakým jazykem s nimi Theofano, znalá řečtiny a bezpochyby i latiny, hovořila a zda při svém příchodu na německý dvůr již němčinu znala nebo se ji postupně stykem s domácím německým prostředím naučila? Se svým byzantským doprovodem a svými byzantskými služebními a služebníky rozmlouvala jistě řecky. Řecky patrně hovořila – kromě jeho učitelů – i se svým synem Ottou III., aby ho své mateřtině, řeckému jazyku, kterým mluvila jihovýchodní část Evropy a vzdělané vrstvy, naučila.

Mladá císařovna Theofano, která byla vzdělaná, cílevědomá a jíž nechyběla odvážná mysl a bojovný duch, vnesla na císařský dvůr jiný druh kultury a vzdělanosti, jiné formy diplomacie, jinou módu, jiný způsob života, než na jaký byli zvyklí na Západě a přispěla tím k další akulturaci strohého germánského prostředí. Není proto divu, že jí její tchyně a manželka Oty I. Adleita, vychovaná a žijící v jiném kulturním prostředí, neměla moc v lásce a nazývala ji nepřátelsky a s despektem *illa imperatrix greca*, jak vysvítá z jejího epitafu.²³ Označení bylo narážkou na Theofanin byzantský původ a neakceptovalo, že je římskou císařovnou. Ozývá se zde starý antagonismus mezi Byzancí a Západem táhnoucí se již od doby Karla Velikého, kterého Byzanc neuznala za římského císaře, imperátora (*imperator*) a pro kterou byl pouze „králkem (*regulus*) Západu“. A naopak, Karlovci a zřejmě také Otoni nepovažovali byzantské císaře za vládce celého *imperia*, ale pouze za basilea (*basileus*) její řecké (byzantské), východní části (*pars graeca*, *pars Orientis*). Novověké termíny „Byzanc“ a „byzantský“²⁴ se tehdy nepoužívaly a jak pro karlovský a otónský Západ, tak pro byzantský Východ platila ještě neustále idea jedné římské říše, i když nebyla již pospolitá a jednotná, nýbrž dvojjediná (západořímská²⁵ a východořímská). Otoni se podobně jako Karlovci považovali za římské císaře, jak to dokládá *Ottomanum* Oty I.,²⁶ listina, v níž papež stvrzel všechny výsady a privilegia udělená od doby Karla Velikého a potvrdil tím legitimitu Otonů na římsko-říšském trůnu a jejich císařskou autoritu.

23 *Odilo de Cluny, S. Adalheidae imperatricis epitaphium*. MGH SS 4, 636–649, VII; *Odilo of Cluny, The Epitaph of Adelheid*. Trans. by S. GILSDORF, *Queenship and Sanctity: The Lives of Mathilda and the Epitaph of Adelheid*. Catholic University of America 2004, 7, 134. Viz také CIGGAAR, K.: *Theophano: an empress reconsidered*, in: *The empress Theophano*, 52–53 a pozn. 8.

24 HAVLÍKOVÁ, L.: *Ta naše povaha byzantská aneb malé zamýšlení nad pojmem „byzantinismus“*. Slovanský přehled, 95, 2009, 425–432.

25 Západořímská říše sice dobytím Říma v roce 476 oficiálně zanikla a tento termín se pro další státní útvary nepoužíval, ale ideově jde o stále stejnou univerzalistickou myšlenku a stejnou římskou říši západní Evropy, i když její mocenské centrum se z Itálie přesunulo do Německa.

26 GEORGI, W.: *Ottomanum und Heiratskunde 962/972*, in: *Kaserin Theophanu*, 135–139.

V roce 982 byl Ota II. v Itálii na svém tažení proti Arabům, které chtěl vyhnat z byzantské Kalábrie, poražen. Sám se stěží zachránil útěkem do moře, kde ho naložila řecká loď, jejiž posádka ho však chtěla unést. Podařilo se mu nakonec uprchnout a dostal se k manželce Theofano a k svým rádcům a přátelům do kalábrijského Rossana.²⁷ Zde působil jihoitalský opat a poustevník Neilos, zvaný Rossanský,²⁸ zakladatel kláštera v Grottaferratě, který se v klášteře sv. Michala ve Valleluci setkal s pražským biskupem Adalbertem.²⁹ Odtud se dvůr přesunul do Říma a Verony, kde bylo v roce 983 rozhodnuto korunovat tříletého Otu III. králem. Následující akt pomazání byl proveden v Cáchách, kam batole převezli bez jeho rodičů, kteří zůstali v Římě, kde osmadvacetiletý Ota II. na následky průjmu (*diarea, diarrhoea*) za přítomnosti Theofano a papeže toho roku zemřel. Po smrti však nebyl pohřben ani v Cáchách, kde byl korunován, ani v saském Magdeburku, který se stal za vlády Oty I. německou základnou pro východní politiku Otonů a kde byl uložen Ota I. Pochován byl v předsíni římského chrámu sv. Petra v porfyrovém sarkofágu,³⁰ což z politického hlediska byla demonstrace jeho římsko-říšské moci a postavení.

Syn císaře Oty II. a jeho manželky Theofano, Ota III. (983-1002),³¹ se narodil v roce 980 manželům, kteří již měli tři dcery, na cestě z Cák do Nimwegenu. Malý Oto vyrůstal ve smíšeném německo-byzantském (řeckém) manželství. Jeho matka, Byzantinka Theofano, pocházející z okruhu císařova dvora v Konstantinopoli, byla na rozdíl od Oty II., „barbarského“ císaře či císaře „ze země barbarů“, jak na Západ tehdy pohlíželi Byzantinci, vzdělaná žena, která se rozhodující měrou podílela na výchově a vzdělávání svého syna, budoucího římského císaře. Opatřila mu skvělé učitele, mezi nimiž vynikali její oblíbenec – Řek byzantského (řeckého) původu Ioannes (Jan) Filagathos, mnich z Rossana, biskup z Kalábrie, později piacenzský arcibiskup,³² a francouzský duchovní a jeden z tehdejších největších učenců Gerbert z Aurillacu, pozdější opat italského kláštera Bobbio, který se v červenci 995 odebral do Magdeburku, kde se stal učitelem v té době patnáctiletého mladíka. Ota III. tak získal lepší, komplexnější vzdělání než měl jeho děd a otec, vzdělání, které zahrnovalo nejen znalosti ze západoevropského prostředí, ale také znalosti z prostředí východoevropského, byzantského. Získal tak nejlepší předpoklady pro to, aby se mohl lépe orientovat ve složitých evropských poměrech na přelomu dvou věků, 10. a 11. století, stát se hlavou imperiálního křesťanského „dvouhlavého“³³ univerza, tvořeného (západo)římskou a byzantskou (východořímskou) říší,

27 KELLER, H.: *Otoni*, 49.

28 Neilos Rossanský (sv. Nilus, Nil, c. 905-1005), znalý řečtiny a latiny, nejprve vstoupil do řeckého kláštera v Rossanu v italské Kalábrii, později byl igumenem kláštera sv. Hadriána u San Demetrio Corone. Před útoky Arabů uprchl s 60 mnichy do benediktinského kláštera Monte Cassino, kde sloužil byzantskou (řeckou) liturgii. Nepřijal biskupské svěcení a dále žil mnišským životem. 15 let žil se svými bratry v benediktiny uprzedněném klášteře sv. Michala ve Valleluci v Kampánii, poté odešel do Serperi blízko Gaety v Latiu a v roce 1004 se odebral do Grottaferraty, ležící jižně od Říma, kde na místě Ciceronovy vily vybudoval klášter, který je dodnes hlavním centrem byzantského mnišství v Itálii.

29 GAY, J.: *L'Italie méridionale et l'Empire byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867-1071)*. Paris 1904, 382; HANNICK, Ch.: *Kirche und Orthodoxie im 10. Jahrhundert*, in: *Kaiserin Theophanu II*, 27–28; ZERVAN, V.: „Novus Lucifer in aetherio axe“ – odraz diela svätého Nila z Rossana v životoch svätého Vojtechu, in: *Byzantinoslovaca IV*. Ed. M. DANIŠ – M. HURBANIČ – V. ZERVAN. Bratislava 2012, 169–176.

30 KELLER, H.: *Otoni*, 50.

31 ALTHOFF, G.: *Otto III*. Darmstadt 1996; EICKHOFF, E.: *Kaiser Otto III. Die erste Jahrtausendwende und die Entfaltung Europas*. Stuttgart 1999.

32 HANNICK, Ch.: *Kirche und Orthodoxie im 10. Jahrhundert*, 28.

33 „Dvouhlavost“ říše byla reprezentovaná dvouhlavým orlem, používaným nejen jako „státní“ symbol byzantské říše, ale také jako dynastický znak. Vedle byzantské dynastie Palaiologovců jej používali rovněž členové

a spojit je opět v jeden světovládný celek jako byla antická římská říše. Sám Ota III. se s poukazováním na své byzantské kořeny po matce nepokrytě hlásil k tomu, že je původem Řekem (= Byzantincem)³⁴ a formou vlády (*imperium*) Římanem, a tím ospravedlňoval a zdůvodňoval své osobní nároky na univerzální, tj. sjednocený římský trůn. Vedle toho, že byl *Romanus*, byl také *Saxonicus* po svém dědovi a *Italicus* po své babičce.³⁵ V osobě Oty III. se proporcionálně, v dobrém poměru skloubila „byzantskost“ po matce a „římskost“ po otci, což mohlo být dobré znamení pro další evropský vývoj. Leč ve svých koncích nebylo, protože diverzifikace a diferenciace mezi západní a východní částí kdysi jednotné římské říše, jediného *imperia romana*, se postupem věků prohlubovala politicky a po roce 1054 (Velké, tzv. Kerullariovo schizma) i církevně a ve svých důsledcích vedla k tomu, že se polovina Evropy – její východní část ocitla na dlouhá staletí v rukou okupantské mocnosti, osmanských Turků a v područí islámu.

Když se po královské korunovaci v roce 983 Oty III. jako tříletého batolete zmocnil v době nepřítomnosti jeho matky, německé královny a římské císařovny Theofano, pobývající v Itálii, bavorský vévoda Jindřich Svárlivý (951-995), který se chtěl stát s pomocí rukojmího vládcem a prohlásit se v Magdeburku králem, postavila se německá aristokracie na odpor, malého Otu osvobodila, předala ho Theofano, která se společně s jeho babičkou Adleitou, (Adelheid), ženou Oty I., a jeho tetou Mathildou-Matyldou, abatyší quedlinburského kláštera (tři *dominae imperiales*), vrátila přes Alpy z Itálie.³⁶ Z úsilí o regentství vyšla nakonec vítězně Theofano, která byla prohlášena za vladařku říše a vládla za nedospělého Otu III. jako regentka v letech 983-991. V době regentské vlády se titulovala jako *Theophanius gratia divina imperator augustus* (listina z 1. dubna 990).³⁷ Období jejího panování bylo více než úspěšné. V Byzanci vzdělaná, chytrá a v politické a diplomatické praxi dobře se orientující žena odrazila s pomocí vojska útoky slovanských kmenů³⁸ a upevnila si své postavení a svou moc v německých oblastech, v Lotrinsku a v Itálii. Silná, konzistentní bytost císařovny Theofano, která nechala vychovat svého syna Otu III. v duchu humánních tradic makedonské a karolinské renesance, spojila tak v jeho osobnosti řeckou (byzantskou) *graecitas* s germanizovanou *latinitas*, Východ se Západem na základě starobylých imperiálních a křesťanských tradic, projevujících se v politickém a ideovém myšlenkovém světě otorské renesance.

dynastie Komnenovců, srbských dynastií Nemanjićů, Hrebeljanovićů a Lazarevićů i bulharští vládcové např. z rodu Šišmanovců, tedy představitelé balkánských států, které se hlásily k byzantské tradici (viz např. CHOTZAKOGLOU, Ch.: *Die Palaiologen und das früheste Auftreten des byzantinischen Doppeladlers*. *Byzantinoslavica*, 48, 1996, 60–68). Jeden z výkladů tohoto symbolu v bohaté historiografii napovídá, že mohlo jít o dvě části (hlavy) bývalého římského impéria, o říši západoevropskou a východoevropskou (byzantskou). Dvouhlavý orel, převzatý z Byzance, byl po pádu Konstantinopole v roce 1453 také symbolem carského Ruska, hlásícího se politicky, nábožensky a kulturně k byzantským tradicím (tj. *translatio imperii* a idea Moskvy jako třetího Říma po Římu a Konstantinopoli, druhém Římu), ale též symbolem římské říše národa německého.

34 Jako potomek pocházející ze smíšeného manželství byl však spíše Polořekem-*Semigraecus*. Podobně byl nazván bulharský car Simeon I. Veliký (893-927), vychovaný v Konstantinopoli.

35 KELLER, H.: *Otoni*, 55.

36 KELLER, H.: *Otoni*, 50sq.

37 Viz RI II 3 n. 1019k, in: *MGH, Diplomata*. Hannover 1893, Oto II., Oto III. (Theophanu) 876 f., Nr. 2; *Regesta Imperii*, sv. II.

38 FRIED, J.: *Theophanu und die Slawen. Bemerkungen zur Ostpolitik der Kaiserin*, in: *Kaiserin Theophanu II*, 361-370.

Když poměrně mladá Theofano 15. června 991 po krátké nemoci v Nijmegen zemřela, byla pohřbena v Kolíně nad Rýnem,³⁹ antické Colonia Agrippina, v bazilice sv. Pantaleona⁴⁰ jehož zasvěcení ukazuje na východní, řecko-byzantské vlivy a tradice. Jejím prvním stavitelem mohl být byzantský architekt, který přišel do Saska jako člen doprovodu byzantské princezny.

Po její smrti převzala říši do správy za nedospělého, jedenáctiletého Otu III. jako *consors imperii* jeho babička, šedesátnáctá císařovna Adleita, manželka Oty I. Se správou a výchovou jí pomáhala v letech 991-995 také její dcera a Otova teta Mathilda z Quedlinburku (c. 955-999). Obě ženy zemřely v roce 999, osm let po Theofano, když bylo Otovi III. devatenáct let a byl to již dospělý a vzdělaný mladý muž.

Když se v polovině 90. let 10. století konečně Ota III. ujal v patnácti letech skutečné vlády v říši, odjel v roce 996 na prosby papeže Jana XV. (985-996) do Říma, aby zde byl korunován na římského císaře. Zpráva o smrti papeže, o které se dověděl cestou na římskou korunovaci, ho však nezaskočila a Ota III. pohotově doporučil za nového pontifika Bruna, člena své kaple a svého bratrance, syna vévody Oty Korutanského, který se jako první Němec stal pod jménem Řehoř V. (996-999) nejvyšším hodnostářem katolické církve, papežem. Otové císařské korunovaci roku 996 tak již nic nestálo v cestě a korunu římského císaře získal jako patnáctiletý, podle tehdejších měřítek již dospělý jinoch. Po císařské korunovaci mohl dokončit politickou myšlenku svého děda a naplnit ideu *renovatio imperii Romanorum*, která se stala Otovým politickým heslem a programem. Vycházel přitom z představy, že jako římský císař má svrchovanost nad říší západní říši, nad územím bývalé západní části antické římské říše, protože její východní část, východořímská říše se stala samostatným státním útvarem, v pozdější historiografii známým jako byzantská říše. Nová římská (západní) říše, budovaná na principu univerzálnosti křesťanské ideje, vznikala za těsné součinnosti císaře a papeže. Vizi Oty III. o středoevropské křesťanské říši pomáhali naplňovat také Gerbert z Aurillacu, jeho učitel i učitel jeho otce Oty II., jeho kancléř Heribert a také druhý pražský biskup Adalbertus, Slavníkovec Vojtěch, který se stal jeho přítelem. Všichni tři muži vynikali zbožností a evangelním životem. Myšlenka světové křesťanské říše, pozemské variantě ideálního božího státu (*Augustinova civitas Dei a civitas terraena*), byla nanejvýš aktuální na přelomu tisíciletí v souvislosti s chiliastickými tendencemi a názory o blížícím se konci světa a nástupu božího království.

S pomocí nového papeže Silvestra II. (999-1003), kterým se stal jeho učitel a přítel Gerbert z Aurillacu, začal Ota III. budovat světovou říši (*renovatio imperii Romanorum*), která měla mít centrum opět v Římě, v němž na troskách antických staveb chtěl vybudovat svůj císařský palác. Do obnovené říše měla patřit nejen celá Itálie (*Roma*), ale také *Gallia* (dn. Francie), *Germania*, zahrnující německé, ale i české země (po staletí žijící a přežívající myšlenka „Drang nach Osten“), a *Slavia/Sclavinia* na dalších slovanských územích.

Ota III. měl dobré styky s polským králem Boleslavem Chrabrým,⁴¹ kterému udělil po vzoru byzantské „Familie der Könige“ tituly „přítel a spojenec římského lidu“ a „bratr

39 Základy chrámu sv. Pantaleona, nyní evangelického vojenského kostela, sahají do roku 964/965; v roce 980 byl vysvěcen a na počátku 13. a v 17. století přestavěn. Podrobně viz BINDING, G.: *Otonische Baukunst in Köln*, in: *Kaiserin Theophanu I*, 281-298; NEUHEUSER, H. P.: *Der Kölner Dom unter Erzbischof Bruno*, in: *Kaiserin Theophanu II*, 299-310; FUßBROICH, H.: *Metamorphosen eines Grabes. Grabstätten der Theophanu in der Kirche der ehemaligen Benediktinerabtei Sankt Pantaleon*, in: ibidem, 231-241.

40 Sv. Pantaleimon (Pantalejmon, Pantelejmon † c. 305) z Nikomedie byl mučedník, jeden ze čtrnácti svatých pomocníků, patron lékařů, uznávaný jak římskokatolickou, tak ortodoxní pravoslavnou církvi. Jeho památka byla udržována zejména ve slovanském prostředí (Bulharsko, Srbsko, Makedonie, Rusko).

41 DUDEK, J.: *Emperor Otto III's „advent“ at Gniezno in March 1000 as evidence of the presence of the Byzantine ceremonials at the first Piasts' court?* *Byzantinoslavica*, 63, 2005, 117-130.

a spolupracovník říše“ (*amicus et socius populi Romani; frater et cooperator imperii*). Slavnostní akt byl vykonán v polském Hnězdnu v roce 1000 nad hrobem císařova přítele a světce, pražského biskupa sv. Vojtěcha, který zahynul na své misijní cestě k pohanským Prusům 23. dubna 997 a jehož tělo později vyzvedl při svém tažení do Polska Břetislav I. a převezl ho do Prahy.⁴² Právě Hnězdno se stalo sídlem nového samostatného arcibiskupství, do jehož čela byl postaven Gaudentius (Radim), Vojtěchův bratr. Boleslav Chrabrý dostal také od Oty III. repliku kopí sv. Mořice, které se nacházelo stejně jako římská císařská koruna v říšském korunovačním pokladu, který později Karel IV. přivezl do Čech, vystavil v Praze a poté uložil ve věži, v kapli sv. Kříže, na hradě Karlštejn, který pro tento účel jako pokladnici říšských klenotů nechal vystavět. Některé relikvie říšského pokladu byly východního původu, jako byl např. trn z Kristovy trnové koruny a dřevo z Kristova kříže, které získala první oficiální byzantská křesťanka – císařovna Helena, matka císaře Konstantina I. Velikého, na své pouti do Svaté země a přivezla je do Říma.

Dobré styky měl Ota III. také s Uhrami, s později svatořečeným uheršským králem Štěpánem I. (997-1038). Ten jeho prostřednictvím dostal z Říma od papeže Silvestra II. kolem roku 1000 královskou korunu, kterou mu přinesl břevnovský opat Anastasius (Astrik), žák sv. Vojtěcha a pozdější čtvrtý ostřihomský arcibiskup, a stal se „apoštolským“ králem. Jak je známo z odborné literatury, je uheršská královská koruna stejně jako říšská císařská koruna byzantského původu, bohatě ozdobená byzantskými příhrádkovými emaily.⁴³

Leč světovládné plány Oty III. na celo- či středoevropskou křesťanskou říši, jakousi předchůdkyni coudenhove-kalergiovské Panevropské unie, přervala jeho nepředvídatelná a neočekávaná smrt. Je paradoxem osudu, že Ota zemřel 24. ledna v roce 1002 na malárii v Itálii nedaleko Říma, kde byl na tažení proti sicilským Arabům, právě v době, kdy do jihoitalského přístavního města Bari dorazila loď s jeho dvacetitříletou snoubenkou, mladou byzantskou princeznou, *porfyrogennetou* Zoe a jejím honosným doprovodem. Ženich Ota III. se tak svatby nedočkal a po smrti byl převezen do Německa, kde byl pohřben v mariánském kostela falckého kláštera v Cáchách.

Zoe (978-1050)⁴⁴ byla neteří bezdětného byzantského císaře Basileia II. Bulgaroktona-Bulharobijce (976-1025), prostřední ze tří dcer jeho bratra a později rovněž císaře Konstantina VIII. (1025-1028). Dynastický sňatek měl stvrdit spojenectví (západo)římské říše a Byzance v boji proti Arabům, ohrožujícím jak římské, tak byzantské panství ve střední a jižní Itálii a udržet *status quo* v Itálii, na kterou si dělal nárok jak římský, tak byzantský císař. Byzantská princezna Zoe měla za úkol podobně jako její předchůdkyně Theofano upovídat a posilovat vztahy mezi západní křesťanskou říší, reprezentovanou Otony, a východní, byzantskou říší, reprezentovanou makedonskou dynastií. Zoe se podobně jako Theofano měla stát zárukou míru a přátelských vztahů mezi oběma bývalými částmi římského impéria a spojnicí mezi Západem a Východem.

První pokus o získání nevěsty z Byzance, motivovaný nejen mocensko- politicky, ale také vzpomínkou na matku Theofano, se konal krátce po nastoupení Oty III. na trůn a jeho

42 HAVLÍKOVÁ, L.: *K vlivu velkomoravského práva na raněstředověké české právo*, in: *Význam kulturného dedičstva sv. Cyrila a Metoda pre Europu*. Ed. J. MICHALOV – M. HETÉNYI – P. IVANIČ – Z. TANESKI. Nitra 2008, 22–32.

43 Viz dále a obrazová příloha.

44 Po nevydařených zásnubách se Zoe vrátila zpět do Konstantinopole, kde se stala císařovnou (1028-1050) a na nátlak svého otce Konstantina VIII. nejprve manželkou Rhomana III. Argyra (1028-1034), pak jeho nástupce Michaela IV. Paflagonského (1034-1041) a nakonec císaře Konstantina IX. Monomacha (1042-1055), kdy vládla se svou sestrou Theodorou.

císařské korunovaci v Římě. Tehdy byl v roce 996 vyslán do Konstantinopole jeho učitel, Ioannes Filagathos, aby mu vyhlédl vhodnou nevěstu. Protiotonské intriky, které způsobily, že se Filagathos postavil jako vzdoropapež proti Řehoři V., stoupenci Otonů, snahy o získání byzantské princezny zkromplikovaly a zpomalily. Teprve druhé poselstvo do Konstantinopole v roce 1001, vedené milánským arcibiskupem Arnulfem, bylo úspěšné, provedlo výběr nevěsty pro římského císaře a uzavřelo zasnoubení, na jehož základě se mladá žena, *porfyrogeneta* Zoe, vydala na dalekou cestu, do neznámého a pro ni „barbarského“ světa. Se svým honosným doprovodem cestovala z Konstantinopole patrně nejprve po souši, po staré římské vojenské a obchodní cestě *via Egnatia*⁴⁵ přes Soluň (Thessaloniki) do Drače (Dyrrachion), a odtud plula lodí přes moře na protilehlý italský břeh do Bari.

Někdy se úsilí Otty III. o restauraci *imperia Romana* srovnává s úsilím Karla Velikého, který měl podobný konstrukt *imperia*.⁴⁶ Avšak ani Otovi III. se nepodařilo obnovit celistvost římské říše v jejích původních rozměrech, stejně jako se to nepodařilo v 6. století byzantskému císaři Justiniánovi I. a na přelomu 8. a 9. století (západ)římskému císaři Karlu Velikému, který sňatkem s byzantskou císařovnou Irenou (*Eirene*) usiloval o spojení západní a východní (byzantské) části bývalého římského impéria (*imperium Romanum*) a legitimizaci císařského titulu (*imperator*).

Z kterých pramenů pro toto období můžeme čerpat? Z hagiografických pramenů, životů (*vitae*), je to legenda *S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior*⁴⁷ (dále *Vita prior*), pocházející z konce roku 999 z pera Johanna Canaparia.⁴⁸ Po roce 1000 vznikl také Adalbertův životopis, sepsaný Notkerem, biskupem v Lutychu, pro kostel sv. Adalbertha, který zřídil v Čáchách císař Ota III. Časově mladší je hagiografická památka *S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita altera*⁴⁹ (dále *Vita altera*) z roku 1004, kterou napsal Bruno Querfurtský.⁵⁰ Kolem roku 1110 vypráví o Adalbertovi a tehdejších poměrech v Čechách a ve střední Evropě také mladší narrativní pramen, *Chronica Boemorum* – „Kronika Čechů“, od kronikáře a vyšehradského kanovníka Kosmy.⁵¹ O osudech Adalbertha vypráví také *Verše o utrpení sv. Vojtěcha, biskupa a mučedníka*,⁵² tzv. *Versus de passione sancti Adalberti*, veršovaná legenda z 1. poloviny 12. století. Všechny výše uvedené prameny píší o Otonech (Ota I., II. i III.) a znají osudy Adalbertha, o byzantské princezně a římské císařovně Theofano se však zmíňují jen výjimečně.

45 K cestám na Balkáně viz JIREČEK, C.: *Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe. Eine historisch-geographische Studie*. Prag 1877.

46 BUSCH, J. W.: *Die Herrschaften der Karolinger 714-911*. München 2011; EHLERS, J.: *Die Entstehung des Deutschen Reiches*. München 2010³; KELLER, H.: *Die Ottonen und Karl der Große*. Frühmittelalterlichen Studien, 34, 2000, 112–151; NASH, P.: *Demonstrations of Imperium: Byzantine Influences in the Late Eighth and Tenth Centuries in the West*. 159–172.

47 S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris *Vita prior*, in: *Monumenta Poloniae historica* (dále MPH), series nova IV/1. Ed. H. KARWASIŃSKA. Warszawa 1962. K právním aplikacím Vojtěchových nařízení viz HAVLÍKOVÁ, L.: *K vlivu velkomoravského práva na raněstředověké české právo*, 22–32.

48 S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior, V-VIII.

49 S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita altera auctore Brunone Querfurtensi, in: MPH, series nova IV/1. Ed. H. KARWASIŃSKA. Warszawa 1969.

50 *S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita altera*, V-VII.

51 Cosmae Chronica Boemorum. Přel. K. HRDINA. Praha 1950, 46–54. Viz také DVOŘÁK, M.: Příspěvek k životopisu sv. Vojtěcha. Český časopis historický, 5, 1899, 393.

52 Verše o utrpení sv. Vojtěcha, biskupa a mučedníka
TRUHLÁŘ. Praeae 1873. 313–334. zde 321 (XII.).

Co víme o autorech soudobých pramenů a jejich vztazích s Adalbertem? Adalbertus – pražský biskup Vojtěch (982-997),⁵³ který získal latinské biřmovací jméno po svém učiteli Adalbertovi, magdeburškém arcibiskupovi, byl vychován v magdeburšké dómské škole (972-981). Rozhořčen neutěšenými náboženskými poměry v Čechách utekl od svých pražských biskupských povinností s bratrem Radimem do Říma a poté pobýval v benediktinském klášteře Monte Cassino, v řeckém Valleluci a nakonec zakotvil na Aventinu v Římě, v benediktinském reformním klášteře sv. Bonifacia a Alexia. Žil zde v letech 988-992, v roce 990 se stal mnichem, aniž opat kláštera věděl, kdo je, jak napsal Kosmas.⁵⁴ V roce 994 měl Adalbertus pokřtít v Ostřihomi uherského vládce Gejzu a jeho syna Štěpána a podruhé se objevil na Aventinu v letech 994-996, tj. v době po druhém útěku z Čech, a po masakru na Libici (995) se již do Prahy nevrátil, v roce 997 odešel do Pruska, kde byl při misijní činnosti zabit pohanskými Prusy a odkud se již živý nevrátil.

Od roku 997 působil na Aventinu také Johannes Canaparius, který by opatem aventinského kláštera v Římě. A na římském Aventinu působil také Bruno Querfurtský (Brun, Bonifacius, c. 970/4-1009), který pocházel ze saského šlechtického rodu. Byl odchovanec katedrální školy v Magdeburku podobně jako Adalbertus, s kterým se setkal v Římě při císařské korunovaci Oty III. Své informace čerpal z vyprávění Radly, Adalbertova vychovatele a zemřel podobně jako Adalbert na své misi k Prusům. Také lutyšský biskup Notker (Notarius, 972-1008) znal Adalberta i jeho bratra Gaudentia (Radima) osobně, jak se zmínil Kosmas.⁵⁵

Jak je patrné z výše uvedeného, všechny tři osoby, a to Johannes Canaparius, Bruno Querfurtský a Adalbertus, pobývali v Římě v klášteře sv. Bonifacia a Alexia na Aventinu. Všichni tři znali také římské císaře Otu II. a Otu III. Věděli také o přepadení Libice Vršovci a zmasakování tamních obyvatel v září v roce 995, kde zahynuli téměř všichni Slavníkovci, Adalbertovi příbuzní. Masakr vylíčil Vojtěch císaři v nejčernějších barvách a Ota III. byl událostí rozčilen natolik, že kvůli svému příteli Adalbertovi vydal listinu, podle které připadla polovina Čech k míšeňské diecézi⁵⁶ a potrestal tak nevděčný národ. V důsledku tohoto aktu Čechy vypadly, jak se domníval Třeštík, z dalších Otových plánů na *renovatio imperii* a nezískaly ani královskou hodnost, ani samostatné arcibiskupství jako Polsko a Uhry.⁵⁷

Ota III. stejně jako jeho otec Ota II. znali mnicha Neila Rossanského, kterého znal i Adalbertus ze svého pobytu ve Valleluci.⁵⁸ Císař Ota II. znal Neila z Rossana, kam se uchýlil v době svých bojů s Araby v Kalábrii (982). Jeho syn Ota III. ho poznal jako tříletý také v Rossanu, ale důležitější bylo jejich setkání v roce 999, kdy Neilos žil se svými spolubratry v Serperi, kde ho císař Oto III. navštívil. Překvapila ho a dojala chudoba a nuzné poměry, v jakých bratři mniši v klášteře žili a chtěl jim pomoci klášter přestavět. Peníze, které jim císař věnoval, použil Neilos na dobročinné účely a dílem patrně přispěly k vybudování kláštera v Grottaferratě, který se stal střediskem byzantského mnišství.

A jak se s druhým pražským biskupem Adalbertem – sv. Vojtěchem seznámila císařovna Theofano? Matka Oty III. poznala Adalberta při jeho návštěvách na císařském dvoře u Oty

⁵³ Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa. Mezinárodní sympozium uspořádané českou křesťanskou akademii a Historickým ústavem AV ČR 19-20. listopadu 1997 v Praze. Praha 1998; SOLLE, M.: *Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu*. Praha 1996; *Adalbert von Prag. Brückebauer zwischen dem Osten und Westen Europas*. Ed. H.-H. HENRIX. Baden-Baden 1997; SEKYRKA, T.: *Sv. Vojtěch*. Kostelní Vydří 1997; TŘEŠTÍK, D.: *Biskup Vojtěch s vznik střední Evropy*, 5-12.

⁵⁴ Cosmae Chronica Boemorum, 50.

⁵⁵ Cosmae Chronica Boemorum, 53.

⁵⁶ TŘEŠTÍK, D.: *Kdo a proč vyvraždil Slavníkovce?*, in: idem, *Zápisník a jiné texty k dějinám*, 195-204.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Viz výše a poznámka 29.

II. v Magdeburku nebo v Cákách. S pražským biskupem se Theofano setkávala na dvoře manžela nejen za jeho života, ale patrně i po jeho smrti, kdy tento dvůr vedla a řídila od roku 983 až do své smrti v roce 991 za svého nedospělého syna Otu III. Adalbertus, který měl přátelské styky s jejím manželem Otou II., zachoval přátelství a přízeň i jeho synovi Otovi III., který se stal jeho přítelem a velkým ctitelem.⁵⁹ Kronikář Kosmas⁶⁰ napsal k roku 984, rok poté, kdy Ota II. zemřel, že si císař tak vážil biskupa Adalberta, že mu na Boží hod velikonoční, slavený v Cákách, povolil sloužit slavnostní mši a vložit mu na hlavu korunu, přestože obě pocty příslušely pouze arcibiskupovi. Vyzpovídal se mu také ze svých hříchů a s darovanými obřadními rouchy ho vyslal zpátky do Čech, kde se měl za něho zbožně modlit.

O císařovně Theofano a jejím vztahu k biskupu Adalbertovi se zmiňují svatovojtěšské legendy. Legenda *Vita altera*, autora Bruna Querfurtského,⁶¹ mluví o Vojtěchově návštěvě „zlatého Říma“ (*aurea Roma*) v době, kdy zde přebývala „řecká císařovna“ (*greca imperatrix augusta*), která dlouhý čas oplakávala svého mrtvého manžela. Zmiňovanou „řeckou císařovnou“ v Římě nebyl nikdo jiný než Theofano a oplakávaným císařem Ota II. Jednalo se o období po císařově smrti v roce 983, kdy Theofano trávila po smrti manžela ve společnosti mrtvého a papeže dny v Římě. V legendě *Vita prior* je napsáno, že když se Theofano dozvěděla, že chce Adalbertus vykonat pouť (kolem roku 988/9) do Svaté země a jít se modlit do Jeruzaléma, dala jeho bratrovi Gaudentiovi, který ho na daleké cestě a pouti doprovázel, takové množství stříbra, kolik unesl. Ale on prý vše rozdal a po příkladu Kristova života, Kristovy chudoby a pokory, „změnil šat, koupil osla k nesení zavazadel a s třemi bratry nastoupil cestu.“⁶² Dorazil však pouze do Monte Cassina, kde mu pouť do Jeruzaléma rozmluvili a v roce 990 se objevil opět v Římě, kde vstoupil do kláštera. Z Bruna Querfurtského víme, že šlo o reformní benediktinský klášter sv. Bonifacia a Alexia na Aventinu v Římě, kde žili pohromadě latinští benediktini a řečtí basiliáni⁶³ a kde Adalbertus-sv. Vojtěch po roce 988 několikrát působil. Pobyt Theofano v Římě zmiňují k roku 988/9 v souvislosti s Adalbertovou pouťí do Jeruzaléma také *Verše o utrpení sv. Vojtěcha, biskupa a mučedníka*.⁶⁴

59 Zázraky sv. Vojtěcha mučeníka, in: FRB I, 305–312, zde 331 (9.): „Denique Otto imperator, qui beatum Adalbertum in vita sua preceptorem, in justificacionibus dei familiarem atque amantissimum habuerat, ...“

60 Cosmae Chronica Boemorum, 49–50.

61 Bruno Querfurtensis, *Passio sancti Adalberti episcopi et martyris*, in: FRB I, 266–304, zde 276 (12): „Itaque ad sanctam civitatem, ubi memoriale sanctum, ubi sepulchrum domini est, pedester venire affectans, matrem martyrum, apostolorum domicilium, auream Romam intravit. Ibi tunc pulchrum luctum greca imperatrix augusta, que iam longos die mortuum flevit, sepulti coniugis memoriam reparat, dulcem Ottонem elemosinis et orationibus celo commendat.“ K Vojtěchovu životopisci Brunovi Querfurtskému viz také HÝBL, F.: *Brun Querfurtský a jeho životopis sv. Vojtěcha*. Český časopis historický, 4, 1898, 73–89.

62 Jana Kanaparia život sv. Vojtěcha (Canapariova legenda Est locus), in: FRB I, 235–265, zde 246 (14): „Erat autem ipsis diebus Romae imperatrix augusta Theophanu, mater eius, qui modo regnat, tercius et deo iuuante maximus Otto; cui pia cura circa pauperes cum summatibus viris, et bene quaerentibus Christum sincerissima dilectio fuit. Haec comperto, quod gratia orationis exulans ille usque Hierosolimam pergere vellet, clam venire illum fecit, et argenti tantum, quantum iuuenis Gaudentius vix levare posset, pro viatico accipere fecit.“

63 Bruno Querfurtensis, *Passio sancti Adalberti episcopi et martyris*, in: FRB I, 266–304, zde 282–283 (17): „Usus vero sibi maximus erat colloquia quaerere spiritualium et seniorum, qui crebro illic pro caritate abbatis plures confluxerant: Graeci, inquam, optimi veniunt, Latini similes militarunt“ (přel. J. Truhlář: „docházeli tam hodně Řekové, podobní Latiníci nalezali se v klášteře“); Svatý Bruno z Querfurtu, *Život a utrpení svatého Vojtěch biskupa a mučedníka*. Přel. J. VILIKOVSKÝ, úvodní slovo R. HOLINKA. Praha-Břevnov 1935, 46: „...přicházeli sem, pravím, výborní Řekové, a podobní Latiníci byli členy kláštera.“ Viz také ZESCHICK, J.: *Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě*. Přel. Z. Lochovský – O. Koupil. Praha 2007.

64 *Verše o utrpení sv. Vojtěcha, biskupa a mučedníka*, in: FRB I, 313–334, zde 321 (XII.):

Je otázkou, kdy a zda vůbec se mohla Theofano s Adalbertem setkat v Římě, který oba dobře znali? Legenda *Vita altera* Bruna Querfurtského píše o tom, že zde císařovna pobývala po smrti Oty II. dlouhý čas a oplakávala ho. Co je to legendistův „dlouhý čas“; znamená to, že zde strávila 5-6 let, od manželovy smrti v roce 983 až do Adalbertova odchodu do Jeruzaléma kolem roku 988/9, kdy ho na cestu bohatě obdarovala? Ne, po „puči“ ve vlastní zemi a únosu syna se císařovna hned v roce 983 musela vrátit z Itálie domů. A byl tehdy v Římě na pohřbu Oty II také jeho přítel Adalbertus? Ale v roce 988/9 byl Adalbertus před poutní cestou do Svaté země již v Římě. Přijela v tomto období Theofano do Říma opět nebo se obdarování odehrálo jinde? Po roce 990 se s Adalbertem v Římě patrně už nesetkala, protože se stal mnichem na římském Aventinu a po roce 991, kdy pobýval na Aventinu ještě v letech 994-995, kdy se zúčastnil císařské korunovace Oty III., to již nebylo možné, protože Theofano v tomto roce zemřela. Pokud se Theofano s Adalbertem v Římě setkala, zůstává nám na jejich setkání v Římě vyhrazeno pouze období let 988-990, před cestou do Jeruzaléma, kdy podle Canapariova *Vita altera* (*Erat autem ipsis diebus Romae imperatrix augusta Theophanu*)⁶⁵ a podle *Veršů o utrpení sv. Vojtěcha, biskupa a mučedníka* (*Hoc aderat forte Theophanu tempore Rome*)⁶⁶ v Římě v roce 988/9 evidentně byla.

Po návratu z Říma v roce 993 zakládá Adalbertus-Vojtěch v Praze břevnovský klášter a rok na to, podruhé vypuzený z Čech (994), se obrací na krále Otu III. a připojuje k jeho výpravě na císařskou korunovaci do Říma. Poté se vrátil s korunovaným císařem do Čech,⁶⁷ odkud se vydal ke králi Štěpánovi I. do Uher, pak k Boleslavovi Chrabrému (992-1024) do Polska⁶⁸ a odsud na osudnou misi k pruským pohanům, kde v roce 997 zahynul mučednickou smrtí. V roce 1000 vykonal pak císař Ota III. pouť k hrobu pražského biskupa Adalberta-Vojtěcha v Hnězdně, kde se setkal s polským králem Boleslavem I. Chrabrým a založili arcibiskupství, jemuž podléhalo Krakovsko a Slezsko, a do jeho čela byl postaven jeho bratr Radim/Radla-Gaudentius.⁶⁹ V roce 1039 byl Vojtěchovy ostatky přeneseny českým knížetem Břetislavem I. do Prahy.

Na přelomu 1. a 2. tisíciletí, jak je patrné ze života Řeka-Byzantince Neila Rossanského i českého Adalbertha, v nově zakládaných benediktinských klášterech, které zčásti nahradily kláštery slovanské, žili vedle sebe jak mniší benediktinští, tak i mniší slovanští nebo řečtí (byzantští), kteří používali své vlastní církevní liturgie (latinská, slovanská, basiliánská).

„Hoc aderat forte Theophanu tempore Rome,
Optima regina, miseris matrona benigna.
Filius huius erat, qui publica jura tenebat
Maximus Ottonum rex tertius Otto priorum.
Haec simul audisset, Soliman quod pergere uellet
Presul Adalbertus, suus utpote carus amicus,
Clam uocat, atque monet pro coniuge sempert ut oret,
Quem sors humana sibi nuper adeit amara.
Insuper argenti regaliter addit et auri
Iam magnum pondus, puer et uix tolleret unus.
Ille sed ex more currens per compita nocte,
Pondus denarium miseris expendit as unum,
In patriamque siu pueris hinc mane remissis,
Mox habitum proprium mutauit, et emit asellum.“

65 Viz poznámka 59.

66 Viz poznámka 51.

67 Viz také DVOŘÁK, M.: *Příspěvek k životopisu sv. Vojtěcha*. Český časopis historický, 5, 1899, 393.

68 STRZELCZYK, J.: *Die Rolle Böhmens und St. Adalberts für die Westorientierung Polens*. In: Adalbert von Prag. Brückebauer zwischen dem Osten und Westen Europas. Ed. H.-H. Henrix. Baden-Baden 1997, 141-162.

69 SKALSKÝ, R.: *Výprava Břetislava I. Do Polska a její význam*. Časopis Národního musea, 113, 1939, 12-28.

Podobná situace byla také na římském Aventinu v klášteře sv. Bonifacia a Alexia, kde pobýval několikrát Adalbertus a kde se setkávali a koexistovali mniši dvou řádů, vyznávajících dvě odnože křesťanství, katolické a ortodoxní, pravoslavné.⁷⁰ Zatímco klášter v Grottaferratě byl vybudován jako byzantský a zůstal klášterem řecko-byzantským, klášter sv. Bonifacia a Alexia na římském Aventinu byl řecko(byzantsko)-latinským mnišským společenstvím, kde se prolínaly církevní vlivy západní (benediktinské) s vlivy východními (basiliánskými). Také v českém a moravském prostředí docházelo v rané křesťanské době po pádu Velké Moravy ke koexistenci různých církevních komunit v rámci jednoho kláštera: slovanské (východní) mnišské komunity byly nahrazovány komunitami západními (benediktinskými). V raně středověkých Čechách byl takovým případem např. klášter Sázava, kláštery v Břevnově či Ostrově, na Moravě v Rajhradu u Brna nebo v Hradišti u Olomouce, Zobor na Martinském vršku v Nitře na Slovensku nebo v Uhrách arcopatství sv. Martina v Pannonhalmě, jehož prvním opatem byl Anastasius z okruhu pražského biskupa Vojtěcha, či benediktinské opatství Tihany. V některých klášterech dokonce žila tehdy pohromadě mužská a ženská komunita.

Byzantské vlivy v západní a střední Evropě⁷¹ na přelomu dvou tisíciletí byly přímé i nepřímé, a to jak v dvorské kultuře, tak v kultuře církevních kruhů, a promítaly se nejen v církevní a kulturní oblasti, ale také v politické sféře (ideologie moci, diplomacie). Dokladem jsou sňatky byzantských princezen s nejvznešenějšími korunovanými a pomazanými evropskými hlavami a naopak sňatky předních dcer evropských dvorů s byzantskými panovníky. Svědectví o vzájemné výměně nevěst nalezneme v Německu, v přemyslovských Čechách⁷² i v arpádovských Uhrách, hypoteticky snad také na Velké Moravě,⁷³ a běžné to bylo v blízkém sousedství byzantské říše, v Bulharsku, Srbsku a Rusku.

Příkladem byzantských vlivů (*imitatio imperii*) v otonské císařské kanceláři⁷⁴ a v diplomacii mohou být *Ottomanum* Oty I. a svatební listina Oty II. a mladé Byzantinky Theofano, listiny velkých rozměrů (100 x 40 cm a 144,5 x 39,5 cm),⁷⁵ které svou formou a dekorem napodobují listiny vydávané konstantinopolskou císařskou kanceláří. Purpurové listiny psané zlatým, kaligraficky dokonalým písmem (karolinskou minuskulí) a na okrajích zdobené ornamentálním dekorem mají znaky císařských listin a byzantské konotace.⁷⁶ Podle svatební listiny byla nevěsta „*Theophanu, Iohannis Constantinopolitani imperatoris neptim clarissimam*“.⁷⁷

70 Viz poznámka 58.

71 STAUBACH, N.: *Graecae Glorie. Die Rezeption des Griechischen als Element spätkarolingisch-frühottonischer Hofkultur*, in: *Kaiserin Theophanu* II, 343–367.

72 CIGGAAR, K. N.: *Une princesse de Bohême à Constantinople*. *Byzantinoslavica*, 56/1, 1995, 183–187.

73 O manželkách velkomoravských panovníků toho moc nevíme. O Rostislavově manželce vůbec nic a kusé informace ze soudobých a pozdějších pramenů máme jen o Svatoplukovi I. Velikém, králi Moravanů. Víme o něm, zčásti z pozdější tradice, že měl snad čtyři manželky, dvě ze slovanského prostředí: Ludemíru (syn Mojmír, u Tomáše Pěšiny z Čechorodu) a historicky doloženou Světožizni (syn Predslav, Cividalské evangelium a salzburský *Liber confraternitatum*), dvě z francouzského, německého prostředí: Adlétu (syn Svatoboja, pokud nejde u Tomáše Pěšiny z Čechorodu o kontaminaci moravského Svatopluka s českým přemyslovským knížetem téhož jména a jeho manželkou Adléto Míšeňskou) a historicky doloženou Giselou, sestrou bavorského vévody Arnulfa (synové Mojmír II., Svatopluk II.).

74 FLECKENSTEIN, J.: *Hofkapelle und Kanzlei unter der Kaiserin Theophanu*, in: *Kaiserin Theophanu* II, 305–310; RÜCK, P.: *Die Urkunde als Kunstwerk*, in: ibidem, 311–333.

75 GEORGI, W.: *Ottomanum und Heiratsurkunde 962/972*, 135; NASH, P.: *Demonstrations of Imperium: Byzantine Influences in the Late Eighth and Tenth Centuries in the West*, 164.

76 K ikonologii svatební listiny viz EUW, A. von: *Ikonologie der Heiratsurkunde der Kaiserin Theophanu*, in: *Kaiserin Theophanu* II, 175–191.

77 GEORGI, W.: *Ottomanum und Heiratsurkunde 962/972*, 148.

Svatbu a korunovaci Oty II. a Theofano znázornil reliéf na slonovinové destičce s žehnajícím Kristem (obr. 1),⁷⁸ datované do roku 973. V popředí je znázorněna klečící postava v pozici *proskynesis*, kterou P. E. Schramm identifikoval jako Ioanna Filagatha.⁷⁹ Je na ní napsáno *Otto, imp(er)at(or) a(ugu)s(tus) R(o)man(orum)* a *Theofano, imp(er) at(ris) a(ugu)s(ta)*⁸⁰ a pro níž byla vzorem podobná destička byzantského císaře Romana II. a císařovny Eudokie z let 959–963. Písmena *theta* a *fi* ve jménu byzantské princezny jsou v nápisu napsány řeckými písmeny, stejně jako *ro* ve slově *Romanorum*, což je latinský ekvivalent původního řeckého *Romaion*. Vyplývá z toho, že jejím autorem mohl být buď přímo byzantský rytec, který přišel z daleké Byzance v suitě Theofano na otorský dvůr, nebo domácí napodobitel, který původnímu řeckému textu nerozuměl a špatně přepsal písmena.

Rovněž další památky hmotné kultury západní, střední a jihovýchodní Evropy, jako byly drahocenné šperky,⁸¹ drobné užité umění (např. sklo, plastiky, liturgické předměty)⁸² stejně jako přepychové, zlatem, drahými kameny a perlami vyšíváné oděvy a vzácné hedvábné textilie,⁸³ nádherně iluminované a miniaturami opatřené rukopisné knihy⁸⁴ nebo panovnické insignie, zejména koruny – symboly politické moci,⁸⁵ měly buď přímý byzantský původ, nebo byzantské vzory. Římsko-říšská císařská koruna (obr. 2),⁸⁶ uherská, tzv. svatoštěpánská královská koruna (obr. 3)⁸⁷ a tzv. Monomachova koruna (obr. 4) ukazovaly svým byzantským

-
- 78 CAILLET, J.-P.: *L'ivoire d'Otton et Théophano au musée de Cluny (Paris) et les pièces de son groupe: état de la recherche*, in: *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu*, 31–78. Viz také NASH, P.: *Demonstrations of Imperium: Byzantine Influences in the Late Eighth and Tenth Centuries in the West*, 164.
- 79 SCHRAMM, P. E.: *Kaiser, Papst und Basileus*, 424–475. Viz také NASH, P.: *Demonstrations of Imperium: Byzantine Influences in the Late Eighth and Tenth Centuries in the West*, 164.
- 80 LEYSER, K.: *Theophanu divina gratia imperatrix augusta: western and eastern emperorship in the late tenth century*, in: *The empress Theophano*, 1–27.
- 81 WESTERMANN-ANGERHAUSEN, H.: *Spuren der Theophano in der ottonischen Schatzkunst?*, in: *Kaiserin Theophanu II*, 193–218; idem, *Did Theophano leave her mark on the Ottonian arts?*, in: *The empress Theophano*, 244–264, zejména obr. 12 a 13; WOLF DI CECCA, Ch.: *Vom Schmuck der Herrscherinnen in ottonisch-salischer Zeit-Dichtung und archäologische Funde*, in: ibidem, 219–229.
- 82 PHILIPPE, J.: *Sur la question byzantine en matière de verrerie et de cristal de roche*. In: *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu*, 49–59; LAFONTAINE-DOSOGNE, J.: *Émail et orfèvrerie à Byzance, au Xe-XIe siècle, et leur relation avec la Germanie*, in: *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu*, 61–78; ELBERN, V. H.: *Liturgische Zimelien aus dem Umkreis der Kaiserin Theophanu*, in: *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu*, 95–112.
- 83 Theofano byla jako byzantská nevěsta svým císařským strýcem Joannem Tzimiskem bohatě vybavena na cestu dary, jak napsal kronikář Thietmar Merseburský: *magnificis muneribus comitatutaque egregio...imperatori nostro trans mare...* (*Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*. Hrsgb. von R. HOLTZMANN, II, 15). WILCKENS, L. von: *Byzantinische Seidenweberei in der Zeit vom späten 8. bis zum 12. Jahrhundert*, in: *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu*, 79–93.
- 84 HOFFMANN, H.: *Das Skriptorium von Essen in ottonischer und frühsalischer Zeit*, in: *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu*, 113–153; BAUER, G.: *Abendländische Grundlagen und byzantinische Einflüsse in den Zentren der westlichen Buchmalerei*, in: *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu*, 155–176; EUW, A. von: *Der Einfluß des Ostens auf die abendländische Buchkunst im 9., 10. und 11. Jahrhundert*, in: *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu*, 177–199.
- 85 SCHRAMM, P. E.: *Kaiser, Papst und Basileus in der Zeit der Ottonen*. Historische Zeitschrift, 129, 1924, 424–475; DÖLGER, F.: *Die Ottonenkaiser und Byzanz*. Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie, III, 1957, 56–59; WENTZEL, H.: *Das byzantinische Erbe der ottonischen Kaiser. Hypothesen über den Brautschatz der Theophanu*. Aachener Kunstdokumente, 43, 1972, 85.
- 86 Koruna vznikla patrně v Kolíně nad Rýnem (dnes Schatzkammer, Hofburg, Wien).
- 87 K svatoštěpánské koruně podrobněji viz DEÉR, J.: *Die heilige Krone Ungarns*. Wien 1966; BÁRÁNY-OBERSCALL, M. von: *Die Sankt Stephans-Krone und die Insignien des Königreichs Ungarn*. Vienna – Munich 1974; BENDA, K. – FÜGEDI, E.: *Tausend Jahre Stephanskronen*. Budapest 1988; KOVÁCS, É. – LOVAG, Zs.: *Die Ungarischen Krönungsingien*. Budapest 1980; iidem, *The Hungarian Crown and Other*

původem nejen na styky (západního) římského impéria a Uher s Byzancí a jejich začlenění do křesťanského univerza, ale stvrzovaly také skrytou a symbolickou nadvládu Byzance, považující se za jedinou dědičku římské říše, a její roli prvního, případně prvního mezi rovnými (*primus inter pares*), v rámci univerza a „Familie der Könige“, i když v reálné politické rovině již tomu tak nebylo.

Korpus římsko-říšské císařské koruny pochází z let 965/967, kříž z počátku 11. století a oblouk z let 1027-1039. Jde o destičkovou korunu, odvozenou od antického diadému v kombinaci s císařskou přilbou; symbolický počet drahokamů a smaltované pláty vyjadřují teologický program spasení a kosmický řád.

Původ tzv. svatoštěpánské koruny není zcela jasný. Koruna má dvě části: *corona graeca*, kterou představuje kruh s devíti závěsky, obrázky v byzantském přihrádkovém emailu⁸⁸ s drahokamy, zobrazující nebeskou a pozemskou hierarchii, vznikla patrně v Konstantinopoli v letech 1074-1077 a *corona latina*, kterou tvoří oblouk s šíkmým křížem a smaltové obrazy, byla vytvořena zřejmě v Uhrách v 2. polovině 12. století.

Neznámá je funkce tzv. Monomachovy koruny z 11. století, nalezené v 19. století, v roce 1860, v Ivánce pri Nitre v Horních Uhrách, dnes na jižním Slovensku. Na sedmi nahoře zaoblených zlatých emailových destičkách, které byly asi připevněny na látkový, snad sametový čepec (řec. i lat. *tiara*, příp. *kamelaukion*⁸⁹), je vyobrazen byzantský císař Konstantin IX. Monomachos (1042-1055) s manželkou Zoe a její sestrou Theodorou, s tanecnicemi a zosobněnými ctnostmi, ovinutými rostlinnými úponky, ptactvem a cypřiši.⁹⁰ Přestože se klade vznik byzantského diadému, koruny do let 1042-1050 do Konstantinopole, chybě v řeckých nápisech a technické provedení ukazují bud' na místní nekvalitní emailérskou dílnu, nebo spíše na nějakou provinční dílnu. Chronologicky tvoří Monomachova koruna spojovací článek, *connecting link*, mezi korunou říšskou a svatoštěpánskou, a má s oběma korunami analogické rysy a tvary. Podle J. Lafontaine-Dosogne byla tato koruna vytvořena pro ženu.⁹¹

Byzantské konotace mají vedle výše uvedených korun také další šperky, a to zlatý prsten a pář ozdob pláště z pozlaceného stříbra, které jsou uchovávány podobně jako obě koruny rovněž v Maďarském národním muzeu v Budapešti (Budapest Magyar Nemzeti Múzeum).⁹² Na ozdobách z poloviny 13. století je vyobrazen dvouhlavý orel (obr. 5), symbol Byzance, a na prstenu (obr. 5), datovaném do konce 11. století, je byzantským přihrádkovým emailem zobrazena korunovaná hlavička. Spodobná hlava je korunována ženským typem diadému se zlatými listy s přihrádkovým emailem a s perlou přívěsky-*pendyliem* (srov. obr. 7). Jde o stylizovanou hlavu byzantské císařovny. Vezmeme-li do úvahy, že byzantská část, *corona graeca*, tzv. svatoštěpánské koruny je považována za ženský typ koruny⁹³ a byla

Regalia. Budapest 1980; TÓTH, E. – SZELÉNYI, K.: *Die heilige Krone von Ungarn*. Budapest 2000; PÉTER, L.: *The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible*. Seer, 81/3, 2003, 421–510 (<<http://eprints.ucl.ac.uk/13015/1/13015.pdf>> - 03.04. 2012)

88 WESSEL, K. *Die byzantinische Emailkunst vom 5. bis 13. Jahrhundert*. Recklinghausen 1967, 113 sq.

89 PILTZ, E.: *Kamelaukion et mitra: Insignes byzantines impériaux et ecclésiastiques* (= Acta Universitatis Upsaliensis. Figura. Nova series 15). Stockholm 1977; Di COSMO, A. P.: *Regalia Signa. Iconografia e simbologia della potestà imperiale*. In: PORFYRA. Rivista di Associazione Culturale Bisanzio VI/supplemento 10, 2009, 28–33 (<<http://www.porphyrta.it/Supplemento10.pdf>>).

90 WESSEL, K. *Die byzantinische Emailkunst vom 5. bis 13. Jahrhundert*, 98sq.

91 LAFONTAINE-DOSOGNE, J.: *The art of Byzantium and its relation to Germany*, in: *The empress Theophano*, 223.

92 *Die ungarische Nationalmuseum*. Herausgegeben zum 175. Jahrestag seiner Gründung. Budapest 1978, 112–115.

93 Viz koruny Zoe (1028–1050) a Theodory (1042–1056) na zlatém *histamenonu* z roku 1042, obr. 59, in: GRIERSON, Ph.: *Byzantine coinage*. Washington, D. C. 1999², 31 (<http://www.doaks.org/publications/doaks_online_publications/byzcoins.pdf> - 04.04. 2012); *Catalogue of the Byzantine*

diplomatickým darem Byzance a jejího císaře Michaela VII. Duky (1071-1078, obr. 6)⁹⁴ uherskému králi Gejzovi I. (1074-1077)⁹⁵ u příležitosti jeho druhého sňatku s byzantskou aristokratkou Synadene⁹⁶ v roce 1065, pak na prstenu se stylizovanou ženskou hlavičkou s diadémem na hlavě, který byl patrně součástí svatebního daru otce nebo spíše matky dceři, mohla být snad zobrazena z císařského rodu pocházející matka (*porfyrogenetica Botaneiatissa*, c. 1025/29-?) nevěsty, sestra byzantského císaře Nikefora III. Botaneiata (1078-1081) neznámého jména.⁹⁷

Summary

„Illa imperatrix greca“ – Theophano and Adalbertus: The Czech-Byzantine relations at the turn of the first and second millennium

In her contribution the author deals with the relations between the Roman Empress Theophano and the Czech monk and bishop Adalbertus on the basis of the confrontation of the political structures and cultural life of the Western Europe represented by the Ottonian empire and the Byzantine world represented by the Byzantine Empire in the tenth century. The differences between these both political subjects were profound, although its power structures were based on the Roman universal and common political structures. The aim of the ruling Ottonian dynasty was a renewal of the Roman Empire (*renovatio imperii romani*).

The Byzantine princess Theophano, the niece of Byzantine Emperor John I Tzimiskes (969-976), and very highly educated Byzantine woman, was married the Roman King, later Roman Emperor Otto II (955-983), the youngest son of Otto I the Great, the founder of the Holy Roman Empire. Otto II's wife and Greek princess Theophano, named *illa imperatrix greca* by Adelheid, wife of Otto I and her mother-in-law, was probably met with the Prague bishop Adalbertus (982-997) at the imperial court of her husband. Bishop Adalbertus was a friend of Otto II. He preserves friendship and favour his son Otto III, who became his friend and admirer.

PhDr. Lubomíra Havlíková, CSc.
Slovanský ústav Akademie věd České republiky, Praha
havlikova@centrum.cz

Coin in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, 1-5. Eds. A. R. BELLINGER – Ph. GRIERSON. Washington, D.C. 1968-1999, zde vol. 1, *Leo III to Nicephorus III (717-1081)*. Ed. Ph. GRIERSON. Washington, D.C. 1973. Podobné koruny najdeme rovněž na dalších Theodoříných mincích a mozaikách obou sester a ze starší doby např. na mincích a raveninské mozaice císařovny Theodory (527-548).

94 Jeho manželkou byla Marie (Marta) Alanská, dcera gruzínského krále Bagrata IV., s níž měl syna Konstantina Duka (spolucísař 1074-1078, 1081-1087), která se stala po jeho smrti druhou manželkou Nikefora III. Botaneiata po jeho první ženě Bebdene.

95 Než se stal Gejza I. uherským králem, spravoval Nitranské knížectví a v roce 1075 založil a hmotnými statky opatřil benediktinské opatství v Hronském Beňadiku.

96 Uherská královna Synadene (Szünadéné, 1058-c. 1082), jejíž křestní jméno není známo, byla dcerou byzantského velitele Theodoula Synadena, jehož manželka byla jménem neznámá sestra (Botaneiatissa) byzantského císaře Nikefora III. Botaneiata. Synadene byla tedy jeho neteří a měla s Gejzou syna Álmoše a dvě dcery.

97 O sňatku dcery jménem neznámé sestry Nikefora III. Botaneiata mluví pokračovatel kroniky Ioanna Skylitza (TSOLAKES, E.T. (Ed.): *Η συνέχεια τῆς χρονογραφίας τοῦ Ιωάννου Σκυλίτση*. Θεσσαλονίκη 1968, 185: τὴν ἀνεψιὰν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς τὴν Συναδηνήν, θυγατέρα οὖσαν Θεοδούλου τοῦ Συναδηνοῦ, τῷ κράλῃ Οὐγγρίας εἰς γυναῖκα.

Viz také (<<http://www.scribd.com/doc/46033762/31/Chapter-31-SYNADENOS>> - 23.11. 2012).

Obr. 1 Slonovinový reliéf, c. 982/983 Milán (?), korunovace a požehnání Theofano a jejího manžela Oty II. Kristem, Museum Cluny, No Cl. 392, Paříž, http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Otton_II_et_Th%C3%A9ophano.JPG

Obr. 2 Říšská římská koruna, 10. století, Schatzkammer, Hofburg, Vídeň, http://www.mystika.cz/obecne/predmety/evropa_1000/velke%20obr/531_koruna.jpg

Obr. 3 Svatoštěpánská uherská koruna, 11. a 12. století, Maďarské národní muzeum, Budapešť, http://www.mystika.cz/obecne/predmety/evropa_1000/velke%20obr/534_koruna_uh.jpg

Obr. 4 Tzv. Monomachova koruna – Ivánka pri Nitre, Slovensko, 11. století, Maďarské národní muzeum, Budapešť, http://www.mystika.cz/obecne/predmety/evropa_1000/velke%20obr/059_koruna_monomachova.jpg

Obr. 5 Prsten a ozdoba byzantského původu, konec 11. a 2. polovina 13. století, Maďarské národní muzeum, Budapešť, *Die ungarische Nationalmuseum*. Herausgegeben zum 175. Jahrestag seiner Gründung. Budapest 1978, 113-115

Obr. 6 Detail z tzv. svatoštěpánské koruny (*corona graeca*), zobrazující dárce koruny, byzantského císaře Michaela VII. Duku, s císařským diadémem s perlovými přívěsky, email, <http://www.mystika.cz/obecne/predmety/klenoty/klenoty-monomach.htm>

Obr. 7 Byzantská mince – *histamenon* císařovn Zoo
a Theodory, ženská císařská koruna tvořená zlatými listy
s přihrádkovým emailem s perlovými přívěsky (*pendyliemi*),
<http://www.wildwinds.com/coins/byz/zoe-theodora/sb1827.jpg>